

Aziz Kadribegović

NEKE OPASKE O NAŠEM ALHAMIJADO PJSNIŠTVU

Još je, prije više od četiri decenije, Mehmed Handžić izrekao svoju umjetničku i ljudsku nadu da će se alhamijado književnosti Bosne i Hercegovine posvetiti dužna pažnja koju ova književnost bosanskih Muslimana nedvojbeno zaslužuje: "Teško bi bilo sada tačno ustanoviti, kada počinju muslimani Bosne i Hercegovine pisati svojim jezikom. Teško bi to, velim, bilo, jer to traži da se svojski i kako treba pregledaju sve pisane stvari koje se danas nalaze. To još nije niko kako treba izvršio, a valjda će se neko naći, ko će uz sposobnost utrošiti na istraživanju ovog pitanja dovoljno truda.¹⁾ (Podvukao A.K.). Nažalost, proteklo vrijeme nije opravdalo Handžićevu nadu, jer osim sporadičnih tekstova objavljenih po nekim stručnim, i širem čitalačkom krugu uglavnom rijetko dostupnim, časopisima u kojima se javnosti saopćava da je pronađena još neka pjesma na našem jeziku pisana arebicom, sa eventualnim osnovnim podacima o njezinu autoru ili prepisivaču, te mjestu ili načinu na koji je pronađena i nekim drugim manje važnim naznakama (uglavnom sve okolo pjesme, kao da se boje da se ne oprže na njenim stihovima!), nije se učinilo ništa, ili gotovo ništa poduzetnije i sistematskije, pa je, paradoksalno, zajedničko djelo Sejfudina Kemure i Vladimira Ćorovića *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem 17., 18., und 19. Jahrhundert*, objavljeno 1912. godine ostalo i do danas, pored svih svojih nedostataka najkompletnije djelo o ovoj svojevrsnoj grani južnoslovenskog književnog stvaranja! Ukoliko se, i pored toga, izvrši uporedna analiza dosada objavljenih tekstova na našem jeziku o alhamijado književnosti Bosanskih Muslimana zapaziće se stanovita skepsa i neka čudna rezerviranost kada je u pitanju pokušaj njezina umjetničkog, književno-estetskog ili idejnog valoriziranja, naravno ako se apstrahiraju šturu i ničim argumentirane postavke o njezinoj književnoj nevrjednosti, kao što je ona Stojana Novakovića: "Sve su to travke bez soka i sa suhe zemlje koje su se odmah s početka pri samome klicanju sušile izgledajući žute i popijene",²⁾ ili još neke slične postavke iz-

1) Mehmed Handžić: Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo, 1933., str. 81.

2) Stojan Novaković: Prilozi k istoriji srpske književnosti. IV. Srbi Muhamedovci i turška pismenost, — Glasnik Srpskog učenog društva, knjiga IX, sveska XVI (XXIV) staroga reda, Beograd, 1869, str. 220-225.

rečene od muslimanskih autora.³⁾ Autori ovih napisa o bosanskohercegovačkoj alhamijado-literaturi, kaže Muhsin Rizvić,⁴⁾ bave se uglavnom više biografsko-bibliografskom problematikom i utvrđivanjem identiteta pisaca i njihovih djela. O sadržini ovih pjesama i spisa oni se izražavaju šturo, sumarno i uopćeno, i ne pokušavajući da pobliže utvrde njene pojedinačne oblike i njihove derivate, dok preko stilsko-izražajne i poetske strane ovih tekstova prelaze bez zadržavanja, ne daju čak ni obrazloženja pri njihovu osporavanju i odricanju, zadržavajući se po izuzetku samo na lingvističkim i pravopisnim osobenostima ovih spisa. (Častan izuzetak je spomenuto djelo Muhsina Rizvića, zapravo poglavlje toga djela o alhamijado književnosti, međutim kako je ono pisano u sklopu jedne šire teme, to mu autor nije mogao posvetiti dovoljno vremena i prostora, ali je barem inicirao jedan novi stav i novo gledanje na idejno-umjetničku komponentu alhamijado tekstova).

U takvoj konstelaciji odnosa i prilika preostaje, čini se, jedino konstatacija koja mnogo ne ohrabruje, a koja je, po našem skromnom mišljenju, objektivno ishodište takvog stanja i koja glasi: o ovoj specifičnoj grani književnog stvaranja ne može se donositi neko utvrđeno i konačno mišljenje, tim prije što je njena oblast veoma malo, ili čak nikako, istražena. Dokaz tome je činjenica da se u naše vrijeme otkrivaju mnoge pjesme, ili dijelovi pjesama, kao i neki drugi tekstovi pisani arabicom, i to najčešće onako uzgredno, prigodom nekog drugog posla, a da se time niko sistematskije ne bavi, što jednostavno znači da je pitanje alhamijado književnosti na našem tlu konstantno otvoreno i varirajuće, te da su neki zaokruženi i konačni sudovi uzaludan posao, jer je mogućnost demantovanja i revaloriziranja uvijek prisutna takoreći sa svakom novopronađenom pjesmom ili nekim drugim tekstom. *Jedino o čemu se sa sigurnošću može govoriti jesu dosad otkrivene i poznate pjesme i tekstovi.* Čak je i o njihovim autorima veoma teško i hipotetično govoriti u smislu njihova umjetničkog identiteta, jer su mnogi od njih poznati samo sa po jednom ili dvije pjesme, koje, ma koliko bile umjetnički idejno dosljedno izvedene i zaokružene, ne mogu pretendirati na to da definišu umjetničku fizionomiju autora i ukažu na njegovu ideju vodičku, na njegov umjetnički kredo, pošto je posve sigurno da one nisu i jedini proizvod dotičnog autora, jer je i laiku poznato da se iole vrednija pjesma ne može napisati tek tako, odjednom, iz hira, nego da ona obavezno podrazumijeva i jedno duže bavljenje pjesničkim zanatom, kao što gledano sa druge strane, ni pjesnik neće prestati s pisanjem poslije jedne ili dvije uspjele pjesme, razumije se ukoliko ga ne pretekne neki iznenadni društveni ili lični događaj koji će ga u tome onemogućiti. Uzme li se u obzir činjenica da se pojava alhamijado književnosti bosanskih Muslimana veže za početak 17. stoljeća i traje još i u 19. stoljeću, što ipak znači neposredniju prošlost, normalno je očekivati da u arhivama naših biblioteka i muzeja, kao i na drugim mjestima, postoji izvjestan broj alhamijado tekstova koji čekaju da budu otkriveni i pre-

3) U svojoj knjižnici Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine, Sarajevo, 1938, str. 1, Muhamed Hadžijahić kaže: "Sva je ova poezija bez mnogo književne vrijednosti i sa malo osjećaja, ali nimalo ne zaostaje ako se usporedi sa pjesništvom inovjernih muslimanskih sunarodnjaka u Bosni". To svoje mišljenje M. Hadžijahić će nešto malo ublažiti, kasnije, tako da u bosanskohercegovačkoj književnoj hrestomatiji STARIJE KNJIŽEVNOSTI, knj. I, na str. 226 nalazimo njegovo ovakvo mišljenje: "Ovdje je bosanska muslimanska književnost najbliža književnostima drugih naših naroda, ali odmah treba napomenuti, da pisani spomenici na narodnom jeziku predstavljaju sa literarnog gledišta manje vrijedan dio njihova književnog stvaranja".

4) Muhsin Rizvić: Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, knj. I, str. 29, Sarajevo 1973.

zentirani javnosti, te, tako postanu i dio naše tradicije, dio duhovnog blaga koje tako mnogo znači i zrači u svim dimenzijama i svim društvenim i ljudskim okvirima.

Složimo li se, i pored svega, da se na osnovu dosad poznatih tekstova alhamijado književnosti na našem tlu može govoriti o njenom nešto inferiornijem položaju kada je u pitanju umjetničko njeno valoriziranje i kompariranje s književnosti bosanskih Muslimana, koji su pisali na orijentalnim jezicima, moraćemo demantovati mnoge postavke koje navode razloge njezina takvog konstituiranja i umjetničkog osamostaljivanja. U gotovo svim dosadašnjim tekstovima kojima je predmet bavljenja alhamijado literatura navodi se gotovo identičan stav koji, recimo, Muhsin Rizvić eksplicira ovako: "Tome je uzrok u prvom redu što su se pjesničkim radom i pisanjem na narodnom jeziku bavili samo ljudi srednje naobrazbe i manje stvaralačke sposobnosti, koji nisu poznavali klasičnih orijentalnih literatura da bi mogli stvaralački prenijeti i asimilirati njihove književne vrijednosti u stvaranju na narodnom jeziku. Nedostatak vlastite originalne književne tradicije na narodnom jeziku, nepoznavanje književnog stvaranja svojih slovenskih susjeda u Bosni i Hercegovini, koje je po svome duhu i prirodi i inače bilo religijski zatvoreno, učinili su da se alhamijado—literatura, s jedne strane, po svojim idejama, motivima i sadržini osloni na pobožnodidaktički vid naslijeđene orijentalne književnosti, a s druge strane, na muslimansku, narodnu poeziju po obliku i književnom izrazu, uprošćavajući ih do suhog, egzaktnog i nepoetskog izričaja".⁵⁾ Prihvatimo li čak uvjetno da su ovi elementi koje navodi Muhsin Rizvić mogli i utjecati na stvaranje i razvoj alhamijado književnosti, oni svakako nisu bili osnovni ni presudni. Jer, kako onda objasniti činjenicu koju zapaža i Muhamed Hadžijahić: "Bilo ih je koji su pisali u isti mah još i na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, pa su im tekstovi na stranim jezicima redovno više uspijevali negoli oni na bosanskom (srpskohrvatskom) jeziku. Karakterističan je npr. u ovom pogledu slučaj pjesnika šejh Abdurahmana Sirrije (umro 30.III 1847), koji je pjevao na našem, ali i na turskom jeziku. Njegovi književni sastavi na turskom odlikuju se misaonošću i lijepim pjesničkim figurama, dok su mu stihovi na našem jeziku usiljeni, idejno rastrgani i na jednom nemogućem srpskohrvatskom jeziku".⁶⁾ Šta je to, dakle, što je uvjetovalo da jedan isti pjesnik različito stvara na srpskohrvatskom i orijentalnim jezicima, jer je u pitanju jedna pjesnička svijest, jedna misao, jedan umjetnički izraz? Očito, nije u pitanju nepoznavanje klasičnih orijentalnih literatura niti ostalih elemenata koje navodi Rizvić, već nešto sasvim drugo, odnosno treće. Po našem skromnom mišljenju sredina, narod, čitalačka publika kojoj su te pjesme bile namijenjene su glavni i osnovni uzročnik tog i takvog stvaranja. Jer u jednoj takvoj sredini kakva je bila naša u vrijeme procvata ove vrste književnosti pjevati duboko misaono i filozofski, simbolički ili metaforički, težiti za artificijelnošću stiha i meta-jezikom pjesme, bilo bi isto što i govoriti na kineskom ili nekom nemuštom jeziku iz narodnih priča, ili, eventualno u to doba spominjati televiziju! Pjesnici su osjećali šta tom narodu nedostaje i to su mu pokušali pružiti: zato nije ni čudo što u pjesmama ima toliko didaktičko-utilitarnih elemenata, više poruka i pouka nego čiste poezije, moralnih savjeta i pobožnih ilahija više nego istinskog umjetničkog nadahnuća, pa sve to govori ako ne o sasvim umjetničkoj, a ono sasvim sigurno o kulturnoj značenjskoj komponenti koja je, ipak, neodvojiva od pojma književnosti, odnosno

5) Ibid. str. 26.

6) M. Hadžijahić: Starija književnost, Sarajevo, 1974., str. 226.

umjetnosti. Uz to, treba primijetiti da je prilagođavanje arapskog pisma našem fonetskom izgovoru išlo dosta teško i mučno, da je bilo dugo tumanjanje i lutanje, sve do početka davanja izvjesnih pravila (počev od rada Omera Hume) i kasnijih reformi od kojih je trajnijeg uspjeha imala samo ona posljednja ostvarena zalaganjem H. M. Džemaluddina Čauševića početkom dvadesetog stoljeća. Tek u skora vremena, kaže M. Handžić,⁷⁾ nastojanjem vrijednih mualima bijaše se "arebica" dosta popravila i usavršila baš kao bolesnik, koji se pred smrt rastrizni i osjeti da mu je bolje. Izvjesno je da je i taj elemenat imao utjecaja na formiranje umjetničkih tvorevina toga perioda, što, drugim riječima, znači da, u većini slučajeva, nije u pitanju bila nemoć pjesnikova da se iskaže i njegovo nedovoljno obrazovanje, nego svijest o zajedničkom življenju i moralno-patriotska ili vjerska dužnost i ljubav prema svome bližnjem, bratu, komšiji, narodu uopće, te da mu kroz stihove saopći tu svoju ljubav, brigu, zajedničku misao i strepnju koja ih je još više vezala i učvršćivala, razumljivo jezikom i mišlju koju će on moći shvatiti i razumjeti, te tako i usvojiti. U tom kontekstu zanimljivo je zabilježiti tadašnja mišljenja o, kako su ga oni tada nazivali, bosanskom jeziku, mišljenja čiji se raspon kreće od njegove afirmiranosti pa sve do glorificiranja njegove snage, ljepote i njegovog izraza. Tako Omer Hume⁸⁾ kaže: "Dobro znadi, svakom iksanu svoj jezik od sviju jezika odveće lakši je, Nama Bošnjacima naš jezik voma je lagahan, da se opiše arapskim resmi-hattom (tj. arapskim načinom pisanja) i jazijom (tj. pismom) kao što je u Musafu", dok, recimo, Bašeskija tvrdi da je naš jezik obilniji riječima i od arapskog i od turskog, navodeći kako naš jezik ima četrdeset i pet izraza za glagol "otići", a arapski tri, dok turski jezik ima samo jedan izraz.⁹⁾ U ovakvim i sličnim, iako u suštini naivnim, mišljenjima zrcali se jedan odnos kao svjedočanstvo spoznaje vrijednosti i važnosti jezika u kulturnom i uopće društvenom konstituiranju svijesti o sebi, o svome nacionalnom biću i identitetu, naravno u onim tek naznačenim povijesnim tragovima i osjenčenjima. U tome, možemo slobodno reći, prelomnom dobu kada raste spoznaja o potrebi svojega jezičkog osmišljavanja i konstituiranja jezične supstance u biće umjetničkog tkiva, dešavaju se svi oni pionirski poduhvati koji označavaju svijetle početke naše umjetničke književne baštine, naše prosvjetiteljsko-kulturne misije, pa se zato o njima mora i treba govoriti i iz te pozicije, iz te i takve vremenske dimenzije.

II

Kada smo prethodno ustanovili da se u dosadašnjim člancima i studijama o alhamijado književnosti bosanskohercegovačkih Muslimana više govorilo o spoljnim karakteristikama i formalno jezičnim elementima nego o njenim suštinskim kulturno-umjetničkim pretpostavkama, imali smo na umu i jedan sasvim nesusvakidašnji put tumačenja jedne pjesme koja i nema neki osobiti umjetnički značaj, ali zato posjeduje misao, sigurno jedinstvenu ne samo na našim prostorima toga vremena, nego i izvan njih. Riječ je o pjesmi Muhameda Hevajie Uskufije "Poziv na vjeru na srpskom jeziku (naslov pjesme nije Hevajin, već nekog kasnijeg prepisivača). Još su Kemura i Ćorović

7) M. Handžić: Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo, 1931., str. 83.

8) Ibid, str. 83.

9) Prema knjizi M. Hadžijahića "Hrvatska muslimanska književnost..."

istakli da je to prvi put od jednog Muslimana izraženo jedinstvo svih Bošnjaka bez razlike na vjeru i vjersku snošljivost. Ovo mišljenje prihvatilo je kasnije i Hamza Humo pa će u "Gajretovoj spomenici" zapisati ovako: "Naročito kod njega treba spomenuti vjersku toleranciju; na što u njegovo doba niko nije ni pomišljao, i izričitu svijest o njegovu nacionalnom porijeklu i nacionalnoj zajednici svih triju vjera". Navodeći nekoliko strofa spomenute pjesme, kao ilustraciju svoga stava, Humo dalje nastavlja: "Dakle još prije dvjestasedamdesetisedam godina, postojao je jedan duhovni radnik među muslimanima u Bosni i Hercegovini, koji je bio svjestan svog nacionalnog porijekla, koji je uvidio svu našu ondašnju tragediju i, razumije se u duhu svog vremena, znao je jedini izlaz iz nje: "Hodite nami vi na viru". Zato je upravo i značajan ovaj naš pjesnik koji kao svjetlo iz tame proročanski pruža svoje zrakove sve do današnjih dana...¹⁰⁾ Međutim, nešto kasnije pojavila su se suprotna tumačenja,¹¹⁾ od kojih je, najeklatantnije ono Alije Nametka objavljeno u knjizi "Rukopisni tursko-hrvatsko-srpski rječnici", Zagreb 1968. str. 238, gdje se kaže: "Gornji stihovi kao i svi drugi u ovoj pjesmi ne pokazuju nimalo tolerancije, nego naprotiv nakon svaka tri stiha, u kojima bi Hevaji htio pokazati da je sve ludost što nije islam, veli: "Hodte nami vi na viru!" "Hodi na viru" nije ono čemu mi sada kažemo na vjeru, na poštenu ili časnu riječ. To je poziv u vjeru, a ta vjera, u koju Havaji poziva, jeste islam". I akvo mišljenje usvaja i Muhsin Rizvić: "Hevajijin Poziv na vjeru, iz kojeg su dugo vremena navođeni stihovi kao primjer isticanja nadreligioznog narodnog jedinstva, istog bosanskog zavičajnog porijekla, pružanja ruke-pomirnice hrišćanskim saplemenicima, te vjerske snošljivosti, predstavlja u stvari pjesmu u kojoj Hevaji poziva nemuslimane da prime islam, želeći tom zaslugom za širenje vjere da spase svoju dušu, a isto porijeklo koje Hevaji ističe polazi od učenja monoteističkih religija da su svi ljudi postali od Adama i Eve. Pjesma, dakle, ne pokazuje vjersku toleranciju, nego misionarsko privlačenje na svoju vjeru, vjersku prediku i agitaciju, u atmosferi srednjeg vijeka, iznesenih u negativnom značenju".¹²⁾ No, takvo tumačenje je ponovo doživjelo svoju negaciju u djelu S. Balića "Kultura Bošnjaka". Upoređujući dosadašnja objašnjenja i argumente s kojima su nastupali dosadašnji brojni interpretatori i tumači ove Hevajine pjesme, dolazi se do saznanja da je ovo posljednje, iz Balićeve knjige, najargumentovanije i najpotpunije dosadašnje tumačenje. S. Balić kaže: "Hevajjeva poznata pjesma od 100 stihova upućena hrišćanima Srbije se do sada shvaćala kao poziv na islam. Pod tim uglom gledana, osuda međusobnih progona i ubijanja je, kako Lehfeldt ispravno primjećuje, nedosljedna pjesnikovu osnovnom držanju. Zaključujući, međutim, po jezičnom sastavu refraina "Hod'te nami vi na viru!", Hevaji ovu pjesmu nije namijenio vjerskoj propagandi, već stvaranju povjerenja između muslimana i kršćana. Da je pozivao na mijenjanje religije, morao bi reći: "Hod'te nami vi u viru!" Prema tome prevod spomenutog stiha na njemački treba da glasi: ... Tu Balić govori o prevodu na njemački pomenutog spornog stiha, ali nas to ne zanima, i nastavlja: "Navedena Hevajjeva pjesma redovno se tumači kao misionarski poziv kršćana ili krišćana, da pređu na islam. I A. Nametak, koji je do sada najbolje pročitao neka prvotno nejasna mjesta ovog aljamijado-teksta, izvlači iz nje taj smisao. On šta više, bez pravog objašnjenja tvrdi, da je pjesnik daleko od snošljivosti i da ovim spjevom želi upravo poka-

10) Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta, Sarajevo, 1928, str. 15.

11) Vidi: M. Hadžijahić: Hrvatska muslimanska književnost... str. 4

12) M. Rizvić: Književno stvaranje muslimanskih pisaca ... str. 31-32

zati, kako je "sve ludost, što nije islam". Nаметка na ovaj zaključak navodi prije svega stih "Hod'te nami vi na viru!", koji se ponavlja na kraju svake kitice. On ga shvaća u značenju: "Pređite na našu vjeru", a ne - kako je pravilno - "Dođite nam na vjeru , na časnu riječ!" On s pravom primjećuje, da ovaj stih mora imati isti smisao kao i refrain korespondirajuće Hevajieve pjesme na turskom jeziku "Gel imana, gel imana!" za koji kaže, da znači "Dođi u vjeru!" Ovdje, međutim, leži njegova osnovna pogreška. Vjera u smislu časne riječi prevodila se i u doba Hevajievo s *iman*. Zato nam pruža uvjerljiv primjer Evlija Čelebi, koji je nekoliko godina po nastanku Hevajieva glavnog djela, Maqbul-i ,arif, putovao Bosnom. Drugim riječima, *iman* ne znači samo vjeru u religioznom smislu, nego i uvjeravanje, osiguranje, zaštita, povjerenje. To je upravo značenje herojskog pojma zadane vjere.

Uostalom u popratnoj molitvi (dovi), koja slijedi iza pjesme "Poziv na vjeru", Hevaji je sam autoritativno objasnio smisao pjesme. U toj molitvi nema ni jedne rečenice, iz koje bi se moglo razumjeti, da je autoru stalo do obraćanja u vjeru. Isto kao u pjesmi, on i u ovom tekstu nastupa kao zagovornik ljudstva i snošljivosti:

"Bože jedini!... Ukaži da ne hodi među nami opačina ni laž ni nevira. Ti nas sačuvaj od omraze i od muke i crna pakla i od zla svakog čina i nepravde i osvin Tebe drugoga robstva. I što se do sada po neviri robilo i od roda i od plemena po nemilosti vodilo, Ti mir i prost učini svaku. Kano si od jednog kolina stvorio, onako na brastvo utvrđuj: ne po viri, od istoka i zapada, sa svije strana svojoj milosti i rodu i prijateljem po putu sastav! Bože milostivi! Tebi se molimo, Teb' se klanjamo, Ti među nami opačice ispravi, da ne čine zamet, da uzmu viru i pamet! Amin".

Ni u turskoj verziji ove pjesme nema traga vjerskoj nesnošljivosti. Naprotiv, ovdje se radi upravo o jednoj proklamaciji tolerancije, što jasno proizilazi iz slijedećih stihova:

*Čemu nam neprijateljstvo?
Zar nismo svi jedna braća?
Trebamo poslušati pamet:
Dođi na vjeru, dođi na vjeru!*

*Ovo je svjedočanstvo bratstva,
Ovo je darovnica ljubavi,
Ovo je proklamacija plemenitosti.
Dođi na vjeru, dođi na vjeru!*

Hevajieva pjesma, o kojoj je riječ, je prema tome jedinstvena u južnoslavenskoj i – koliko znam – turskoj literaturi".¹³⁾

S. Balić dalje kaže kako bi se mogao dobiti dojam da je Hevajija za sastavljanje ove pjesme mogao biti ponukan od vlasti, te da je ova pjesma mogla biti neka vrsta garantnog pisma za kršćane koji su se bili odmetnuli od vlasti, i koje je, uz davanje časne riječi, trebalo vratiti u normalan život, što je, navodno, radio Hevajija sa svojom pjesmom, odlazeći među ponosne i silovite kršćane, da bi među njima obavio misiju smirivanja, za koju se po glasu svoje savjesti smatrao pozvanim.

13) S. Balić: Kultura Bošnjaka, Beč, 1973, str. 104-108

Međutim, kao što to obično biva, istina je, po svemu sudeći, negdje na sredini, što znači da su svi dosadašnji stavovi jednodimenzionalno ekstremni, proizašli više nekim emocionalnim emaniranjem jednog stiha i pristranosti koja se rađa iz takvog pristupa, a manje rukovođeni razložnim, objektivno-kritičkim analiziranjem cijele pjesme, a što opet ne znači da u svakom od njih ne postoji i dio pjesničke istine nešto subjektivnije shvaćene, sa onim idejnim naznakama koje, ipak, omogućuju jedno, sada već smirenije i argumentiranije mišljenje unutar tih dosadašnjih tumačenja. Rekli smo već, da se S. Balić do sada najviše približio objektivnom tumačenju (ukoliko tako uopće postoji, jer je svako tumačenje pjesme na neki način subjektivni doživljaj!) time što je njegov dijapazon najširi i najobuhvatniji, ali je i on, čini se, dosta isključiv jer odbija svaku vjersku dimenziju pjesme, i čitavu Hevaijevu pjesničku ideju stavlja samo na činjenicu stvaranja povjerenja između muslimana i kršćana. Očito je, međutim, da je vjerska dimenzija pjesme itekako prisutna i možemo slobodno reći centralna komponenta ove pjesme, jer se na njoj i oko nje sve događa, ali što je značajno i po čemu se ova pjesma izdvaja i uznosi jeste *vjerska tolerancija*, odnosno težnja i čežnja pjesnika za pravom vjerom, za istinskim vjerovanjem. Pjesnik nigdje ne kaže da je ta vjera islam (kako tvrdi A. Nametak), on ne konkretizuje, već samo naznačava, on ne *preobraća* već samo sugerira, težeći za tim da svi u čistoj vjeri nađu jedinstvo i slogu a ne razdor i neslogu:

*Ne dajte se hali lučit,
Zaboraviv jedin mučit.
Čistu viru valja učiti!
Hodte nami vi na viru!*

Prava vjera se je iskrivila, deformisala, pa:

*Valja viru opraviti,
Od pakla se izbaviti,
Duše raju sve zaviti.
Hodte nami vi na viru!*

Hevai je svjestan koliko su vjerska trvenja i sukobi, inicirani vjerskim razlozima, napravili zla čovječanstvu i ljudima, pa zato kaže:

*Dosta se je zla činilo,
Paski klalo i svinjilo,
I bez uma još kinjilo.
Hodte nami vi na viru!*

Čitava ova pjesma, međutim, najbolje se može shvatiti i obrazložiti u svijetlu ovog kur'anskog ajeta: "Reci: O sljedbenici Knjige dođite da se okupimo oko jedne riječi koja je jednaka i nama i vama — da služimo samo Bogu, da jedni druge ne smatramo bogovima osim Allaha.¹⁴⁾ Vjera, dakle, ta Božja riječ je zajednička jednima i drugima, i odatle tolerancija i ispravno Hevaijevo shvatanje, pa je ova pjesma ustvari briga i svojevrsna ljubav pjesnikova prema svim ljudima, a nikako netolerantno i egoističko vjersko samoljublje. Stihovi:

14) Kur'an, sura Ali imran, aje 64, prevod H. M. Pandža i Dž. Čaušević, 1969.

*Zovemo vas, jer se piše,
Boga sveta uznat više,
Paka vjera teško tište.
Hodte nami vi na viru!*

upravo označavaju interpretaciju navedenog kur'anskog ajeta: zovemo vas, jer tako piše u Kur'anu, da Boga svetog uznamo više, tj. da služimo samo jednom Bogu, jedinom Allahu, jer naopaka vjera bolno i teško tišti i rađa neslogu, sukobe, krvoprolića, ratove, a:

*Pamet nije bit se, klati,
Već na viri biti brati,
Vrlo pravo, virno stati.
Hodte nami vi na viru!*

U tom i takvom stavu i saznanju je veličina Hevaijeve pjesničke misli. Uzme li se u obzir i mogućnost da Hevai potječe iz kršćanske islamizirane porodice,¹⁵⁾ onda će to njegovo poetsko saobraćanje među ljudima biti i shvatljivije i revolucionarnije, tim prije što se javlja u vremenu prilične vjerske izolacije i zatvorenosti. Drugačije interpretirati Hevaijeve stihove bilo bi zaista naivno i pretenciozno, govoriti o svjesnosti njegova nacionalnog porijekla i njegovom vizionarskom pružanju ruke u budućnost našeg zajedništva u najmanju ruku nesuvislo, ako ne i bañalizirano. U vremenu kada je živio i pisao vjera je bila jedina životna ideja i ideologija, početak i svršetak svega, krug iz koga se nije izlazilo, pa je Hevai značajan što je uspio sagledati njenu suštinu proniknuti u njene istinske plodotvorne razloge i izvući stav o jednakosti svih ljudi i potrebi stvaranja uzajamnog povjerenja i saradnje, koja je, opet naglašavamo, tada bila jedino moguća na tim vjerskim osnovama, osnovama koje su bile u većini slučajeva pogrešno upotrebljavane, mistificirane i iskrivljivane. A to je u prostorima kakvi su bili naši, u složenosti vjerskih pravaca i odnosa, u njihovoj zategnutosti i netolerantnosti značilo radikalno-revolucionarni zamah kakav ne susrećemo ni stotine godina kasnije ne samo kod nas, nego ni u drugim prostorima i drugim književnostima. To je bio i razlog da smo se upustili u ko zna koju do sada interpretaciju i tumačenje ove Hevaijine pjesme, nadajući se svakako da smo time napravili jedan objektivni rezime dosadašnjih stavova i tumačenja i iznašli onaj najsrećniji i najpotpuniji. Odatle i naše nadanje da se o ovoj pjesmi više neće raspravljati na taj način, nego da će se više pažnje posvetiti onim komponentama alhamijado književnosti koje su daleko vrednije i značajnije a koje su do sada zapostavljene.

III

Pomalo je začuđujući podatak da se o alhamijado pjesmama sa ljubavnom tematikom nije do sada uopće govorilo, izuzev jedne pjesme,¹⁶⁾ mada se sa sigurnošću može tvrditi da su one u umjetničkom pogledu najvrednije, stilski najpročišćenije i literarno najsugestivnije, da je u njima pjesnik mogao, bez ograda i konvencija, dati zamaha svome kazivanju, svojoj emociji, svome pjesničkom umijeću. Interesantno je

15) M. Hadžijahić: Hrvatska muslimanska knjiž. str. 4

16) Mislim na pjesmu Pogibija Muje Čamdži-bajraktara od Umihane Čuvide o kojoj je pisala L. Hadžiosmanović

da su kod većine ovih pjesama autori ostali nepoznati, što se da objasniti vremenom i moralnim normama koje su tada vladale, pa su i ljubavna osjećanja bila samo vlasništvo ljubavnih partnera, bez obzira u kom obliku bila iskazivana.

Ljubavna poezija alhamijado literature nije, međutim, ni u kom obliku određena vremenom ili podređena vremenu u kojem je nastajala, ona je univerzalna po svom karakteru, životna po svojim emocijama i sugestijama, slobodna po svojim nazorima i pjesničkom kazivanju, umjetnički dosljedno i uvjerljivo pretočena u stih, u izraz, u način svoga specifičnog govora i govorenja. Pa iako se u nekim od tih pjesama osjeti snažan utjecaj narodne poezije u građenju stiha, rimi, metrici ili nekim drugim njenim elementima, ipak one ne ostaju samo u toj sferi podražavanja, već na najboljim rješenjima narodne poezije nadograđuju svoj vlastiti poetski govor i nude samosvojan doživljaj koji nerijetko iznenadi uspješnošću slike, metofore, poređenja i zaokruženosti osjećanja, uopće jednim čvrstim emocionalno organizacionim okvirom koji govori o nesumnjivim vrijednosnim dovezima ove poezije.

Kao ilustraciju ovog do sada rečenog govoriću o dvjema pjesmama: jednoj kojoj se ne zna autor, i drugoj čiji je autor Fejzo Softa, mada bi se, sasvim sigurno, i o drugim pjesmama ove vrste moglo ovako i slično govoriti.

Pjesma nepoznatog autora nosi naslov "Otkad tebe nisam, gospo, vidio" koju je objavio Osman Asaf Sokolović u kalendaru "Narodna uzdanica", 1935. godine (str. 105-107) i za koju A. Nametak kaže da je to najljepša od svega što je iz ovoga područja objavljeno.¹⁷⁾ U njoj se iznosi ljubavni bol za djevojkom i sve ono što proističe iz jedne neuslišane ljubavi, iz tog bola koji se doživljava kao istinska čovjekova drama, i nade, te vječne ljudske nade koja život čini smislenijim time što ga čini mogućim i uvijek nanovo prepoznatljivim. Pjesma je veoma skladno i harmonično uobličena, te se posebno doima svojom čvrstom arhitektonikom, što neobično prospješuje i muzikalnost stihova, koji gotovo neosjetno klize jedan preko drugog, gradirajući osjećanja i naprosto izvirući i uvirući jedan u drugi, tako da pjesma postaje isto što i muzička kompozicija čiji akordi, ako se i ponavljaju u svojim varijacijama, grade jednu životno prepoznatljivu atmosferu, na način blizak i neposredan. I kada pjesnik kaže: "Od žalosti hoću da se zakolju", mi smo skloni da mu vjerujemo, da prihvatimo veličinu njegovih osjećanja i žalost zbog nemogućnosti realiziranja tih osjećanja, ma koliko ti stihovi, na prvi pogled, zvučali neuvjerljivo i patetično. Posljednji stih svake strofe refrenski potcrtava najprisutniji osjećaj: "Otkad tebe nisam, dušo, vidio", mijenjajući samo epite: dušo, zlato, srce, gospo, i time iznoseći jednu skalu osjećanja: voljena osoba je za pjesnika sve to i sve drugo što nije izrekao. To se najbolje vidi iz stihova:

*Ja se molim svim anđelim i Bogu
Da pokloni tebe meni nebogu,
Pa se nikad nasmijati ne mogu,
Otkad tebe nisam, dušo, vidio.*

*Volio bih se svojom dušom rastati
Neg bez tebe, gospođice, ostati,
Mislio sam: hoću li te zastati,
Otkad tebe nisam, zlato, vidio.*

17) A. Nametak: Nov prilog bosanskoj alhamijado književnosti, časopis; prilozi za orijentalnu filologiju 1962-63. Sarajevo 1965, str. 238.

*Gospodarice, razberi mi nevolju,
Da se drugom ja kod tebe ne molju.
Od žalosti hoću da se zakolju,
Otkad tebe nisam, gospo vidio.*

*Svudi li ću ja nevoljan plakati,
A ti nećeš nigda na me gledati.
Od žalosti srce hoće puknuti,
Otkad tebe nisam, dušo, vidio.*

Posljednja strofa zatvara poetsko-dramatski krug: poslije uzaludnog lutanja i preklinjanja, molbe i poziva, pjesnik postaje svjestan bolne činjenice: draga neće na njega gledati i zato će on nevoljan i nevoljen plakati a srce će od žalosti gotovo puknuti. Završava se drama pjesnika i drama pjesme, i pjesma se zatvara u svome bolu, u tragičnosti svojih ljubavnih osjećanja koji ne mogu doseći ono što žele. Slika je potpuna, doživljaj je potpun i stvaran, ostaje samo njen eho u čitaocu, tom njenom nastavljaču i zagovaraču.

Među poznatim pjesmama alhamijado književnosti osobito se ističe i po mnogo čemu i izdvaja pjesma Fejze Softe "Ašiklijski elif-ba". Pjesma je prvenstveno ljubavna, mada ona uspješno spaja i izvjestan didaktički momenat: Fejzo Softa uči svoju dragu arapskim harfovima (slovima) iskazujući joj kroz to svoje podučavanje i svojevrni ljubavni žar i s takvom virtuoznošću spaja ta dva, na prvi pogled nespojiva, elementa da se u toj sintezi i sudaru dobivaju poetski elementi koji naprosto destruiraju jednu općepoznatu patetično intoniranu situaciju dotadašnjih pjesama i pjesnika i u toj svojoj rušilačkoj najezdi uspostavljaju jedan sasvim novi odnos i novo značenjsko ustrojstvo prema ženi, ljubavi, erosu uopšte, razbijajući onaj baladično-melanholični i čežnjivi obol pjesme koji je postao kanon. Fejzo Softa to novo ustrojstvo majstorski uspostavlja moćnim oružjem: humorom čije fosforescentno isijavanje osvjetljuje gotovo svaki stih ove pjesme, a koji nije dat sa pretencioznošću i značenjem koje je dostatno samo sebi, nego koje je stil Fejzina pjevanja, njegov poetski manir, a koji znači neposrednost iskaza, razbarušenost govora, razmahnutost i nekonvencionalnost poređenja, metafore neobičajenost spretno i sretno pronađene riječi, pojma, koji organizira i novo značenje, novi odnos prema drugim riječima, i tako uspostavlja novu atmosferu, koja je konstantno živa, dinamična, sva u vrtlozima i iznenadnim nalletima, a koja se, opet, nekom magičnom poetskom formulom preobražava i supstituira u konkretnost, u znak, u harf, tako da to slovo postaje oživotvoreno, egzistencijalno promišljeno a da još nije dovedeno u riječ, u pojam, u značenje. Ta dihotomija poetskog iskaza, ta minuciozna pjesnička igra i svjesno humorno razbijanje poetskog tkiva, gotovo da se identificira s današnjim obrascem moderne poezije, poezije koja gotovo da sva počiva na čudnim, dinamičnim obrtima, na iznenadnim slikama koje izbijaju iz sudara riječi, na metaforama koje istovremeno i razvijaju i uspostavljaju smisao pjesničke slike, smisao pjesme. Dovoljno je navesti bilo koji od stihova ili strofa ove pjesme koji će to potvrditi:

LAM

*Lam je kao teljig vola;
potražimo sada kola,
pa bježimo na livade
gdje sa lamom cv'jeće sade!
Ti ćeš cv'jetak prvi biti
i tim softu zakititi.*

Ili:

MIM

*Mim je sličan punoglavcu,
a čemu je Fata slična?
U kosi joj sadžmakovi,
viš' đulova crne oči.
Tamo dragi kamenovi,
iz kojih biju plamenovi,
kuda sežu – sve ispreže.*

Ova pjesma Fejza Softe (čiji stihovi, nažalost, nisu u cjelini sačuvani) uspostavlja čitavu skalu čovjekovih osjećanja: od mirnog, staloženog pristupa (Ti si tanka elif motka, tu je osnov, tu je potka), do zanosnih, ustreptalih izliva ljubavi (Ha hasta sam kad te vidim a budalim kad ne vidim) ne imajući namjeru da u jednom dramatskom slijedu stvara osobenu tenziju; naprotiv, ona je otvorena svom svojom pjesničkom dušom i isto tako otvorena svakim svojim stihom. Zato se i o stihovima (svaki stih je ilustracija jednog harfa) može govoriti kao o cjelovitim pjesničkim medaljonima, koji kao sjajno biserje čine jednu doista nesvakidašnju pjesničku ogrlicu, tvorevinu od nesumnjivog umjetničkog značenja.

IV

Iz svega ovog dosada rečenog nameće se nedvojben zaključak: alhamijado književnost nije dovoljno proučena, nije dovoljno istražena, njoj se, očito, ne posvećuje ni ona minimalna pažnja koja bi morala uslijediti. Pa iako bi nedovoljna umjetnička artikulacija ovih pjesama (naravno, gledano u cjelini) možda mogla biti donekle i opravdanje, svakako bi to opravdanje moglo biti teže nađeno kad se alhamijado književnost sagleda u kontekstu sociološkom i psihološkom, te kad se iz segmenata vremena počnu lučiti njene bitne pretpostavke koje su u jednom takvom dobu imale i te kakvog značaja za formiranje nacionalne svijesti Muslimana, na njihovo prosvjeđivanje i uspostavljanje jednog novog odnosa spram umjetnine i umjetničkog, koji je duhovni proizvod njihov, koji, dakle, govori iznutra, iz središta njihova bića koje se konstantno homogenizira i dobija svijest o sebi i svojim bivstvenim pretpostavkama. Usprkos brojnih zatočenosti i zatvorenosti, vjerskih i drugih, ova književnost je neosporno svjedočanstvo o jednoj širokoj platformi muslimanskog pjesnika koji uviđa vrijednosti i značaj svoga narodnog jezika i uspostavlja neke bitne koordinate u vremenu i odnosima, te kao takva zaslužuje i dužnu pažnju i dužno poštovanje.

SUMMARY

SOME REMARKS ABOUT BOSNIAN ALHAMIADO POETRY

The so-called alhamiado literature of the Muslims in Bosnia and Herzegovina hasn't been explored enough though it represents a considerable part of the literature in this country. Created during two centuries, today it is still a topic worthy of investigation. Four decades ago Mehmed Handić expressed his hope that the investigators would pay more attention to it, but there was little change till now. So the most complete study about the Alhamiado literature is the book written by Sejfudin Kemura and Vladimir Ćorović (edited 1912). In the second part of the article the author discusses two opinions about the intention of the poem "Poziv na viru" (Call for Faith) written by Mohammed Hevaie. Some authors consider that the poem represents call to the Christians to accept Islam and the others prefer the view, that it points to the need of collaboration between Muslims and Christians. The author thinks, that both opinions are extreme to some extent. He also expresses the view,

The third part of the text is the analysis of two lyric love poems "Otkad tebe nisam, gospo vidio" (Since I haven't seen you, lady) written by the unknown author, and "Ašiklijski elif-ba" (The Lover's A. B.) by Fejzo Softa. The author underlines the fact that the literature reached its best in love poetry. The two above mentioned poems have the unquestionable value and the quality of being modern even now. that it's exaggerative to talk about the collaboration not founded one religion in the time when the religion was the essential part of the life.